

Istvánról, Riskó Ignácról és Molnár Józsefről. Diószegi tiszteletes úr nagy műveltségű tudós pap volt. A Rákóczi-szabadságharc után ő renováltatta a híres csengeri református templomot. Riskó Ignác neve bizonyára ismerősebben cseng. Itt született Csengerben, költő, Petőfi barátja és a trónfosztó országgyűlés jegyzője volt. Molnár József szintén itt látta meg a napvilágot. Egész életében, tudományos és közéleti pályájának minden szakaszában szorosan kötődött e tájhoz, az itt élő néphez. Egy 1975. november 2-án kelt magánlevelének tanúsága szerint nagy figyelemmel kísérte az akkortájt elkezdett helynégyűjtő munkát is. A levélben megfogalmazott lírai vallomást idézném: „Sokkal tartozunk annak a földnek, amely szült és nevelt bennünket, és azoknak az embereknek, akiktől származunk.” Magam csak azt kívánhatom a jelen levő fiataloknak (és a jelen nem levőknek is), hogy számukra is tartalommal telítődjenek Molnár József tanár úr szép szavai.

KÁLNÁSI ÁRPÁD

*Gugyori és Kutyakaparó II.** (Egy alföldi csárdanévtípusról)

III. A putricsárdák neveinek harmadik típusát azok a nevek képviselik, amelyek a csárda vendégeinek valamely szokásos viselkedésére utalnak. Mivel ezek a földbe vájt italmérő helyek alacsonyak és talajszintnél alacsonyabban lévőek, ide csak lehajolva, „lebújva” lehetett bejutni. Ebből a motívumból keletkeztek az itt felsorolandó nevek.

Buki [Szeged] 1839: *Buki* (INCZEFI, Makó 155); 1877: *Buki csárda* (Tömörkénytől idézi PÉTER L.: Nyr. 89: 99); „Volt *Buki* meg *Lébuki*” (Tömörkénytől idézi BÁLINT, A szögedi nemzet 101). INCZEFI Marosleléhez tartozóként említi a csárdát, de feltehetően ugyanarra az objektumra vonatkozik az ő utalása is.

A *Buki* egyaránt származhat a *Bebuki* és a *Lebuki* (ld. alább) csárdanévből.

Lebuj 1. [Abony] 1830: *Lebuj* (SCHRAM: Nyr. 91: 487). Az Abonyhoz tartozó Paládicsi pusztán volt. Másik neve: *Putri 2.* [Hajdúböszörmény] 1761: „öszve találkoztak (...) a *Lebujnál*”; 1773: „*Lebuj* vagy Sz. Györgyi (...) Csaplár”; 1785: „*Lebujj* nevezetű Csapszék”; 1786: „Jánosi János *Lebuj* Csaplár”; 1794: *Lebuj* (H. FEKETE: MNYTK. 102. sz. 81; ugyanezek az adatok némi eltéréssel megtalálhatók LÉVAI-nál is: Józsa története a földrajzi nevek

* A tanulmány első részét l. NÉ. 15. sz. 180–5.

tükrében. Debrecen, 1981. 30); *Lebuj* (Révai-Lex. X, 278–9 közötti térképen); *Lebuj cs.[árda]* (ZOLTAI: DebrSzle. 8: 277); „*Lebúj* (...) nevű csárdák” (uo. 278; *Lebuj csárda* (H. FEKETE i. m.; LÉVAI, i. m. 18, 30). Debrecen és Hajdúböszörmény között feleútban állt, Józstól északra. Böszörmény város tulajdona volt. Vö. *Lebuji csárda*. 3. [Jánoshida] *Lébuj*, 1864: *Lebuj* (Szolnok m. I. 15/264). Régen kocsmá volt, ma major. 4. [Magyarkéc] *Lebuj* (TIMÁR: MNy. 46: 183). 5. [Tarnalelesz] *Lébúj-kocsmá* (Heves m. I. 35/39). 6. [Vereb] „*Lebuj* (nevű vendégfogadó Vereb területén)” (TörtHnt. Fejér m. Bp., 1987. 60). 7. [Zalavár] 1832: *Lebuj*. „Egyes kortsma” Zala megyében, a nagyvázsony–nagykanizsai úton (SCHRAM: Nyr. 91: 488). Föltehetőleg a zalavári *Lebuj*-ról van szó; vö. *Lébuj*: puszta Zalaváron (Zala m. II. 29/25); ld. még *Lebuji csárda* alatt is.

A CzF. a köznép adta csárdanevek között sorolja fel a *Lebúj*-t (1: 907).

Lebuji 1. [Hajdúböszörmény] 1828: *Lebuji csárda* (H. FEKETE: i. h.). 2. [Zalavár] *Lébuj csárda* (Zala m. II. 29/29). A *Lebuji csárda* valószínűleg képzéses kiegészüléssel keletkezett; kevésbé valószínű, hogy az *-i* a *Gugyori*-nál bemutatott csárdanévképző lenne.

Lebujosi [Tiszaszőlős] 1864: *lebujosi korcsma* (PESTY... Külső-Szolnok 135).

Nyilvánvalóan a *Lebuj*-jal összefüggő csárdanévről van szó, bár alakulása nem világos. Vagy a *Lebuj* kapott képzéses kiegészüléssel egy *-ósi* toldalékot, vagy a *lebújó* igenév vette fel a *-si* képzőt és vált ilyen alakban tulajdonnévvé.

Lebujt [Lovasberény] 1864: *Lebujt* (PESTY FRIGYES helységnévtára, Fejér megye: Fejér megye Történeti Évkönyve 11. Székesfehérvár, 1977. 236).¹

A *-t* morféma eredete meglehetősen bizonytalan. Elképzelhető, hogy más csárdanevekhez hasonlóan a *Lebujt* is igei alakulat (vö. *Aligáll*, *Aligcsepeg*, *Aligvár*, *Bárnevolna*, *Betekincs*, *Ebgondolta*, *Ebkérdi*, *Irigyli*, *Nekeresd*, *Nyugszom*), bár az is lehet, hogy névszói eredetű, s a *Lebuj* név tárgyragos alakja rögzült a névben.

Lebuki 1. [Apostag] 1830: *Lebuki kortsma* (SCHRAM: Nyr. 91: 487. 2. [Bajsa] *Lebuki csárda* (PENAVIN–MATIJEVICS–MIRNICS, Bácsstopolya és környéke földrajzi neveinek adattára. Újvidék, 1975. 64). 3. [Hódmezővásárhely–Szentetornya] 1789: *Lebuki csárda* (HmvLev. Rvi A3. 16.b.); 1853: *Lebuki* (SZABÓ: Ethn. 85: 336); *Lébuki-csárda*, 1864: „*Lebuki*, egy hasonló nevű *Csárdáról*”; 1900: *Lebuki csárda* (HAJDÚ MIHÁLY, A vásárhelyi puszta helynevei 86); 1864: „*Csárdák* (...) *Lebuki csárda* a Szentesi útba” (Békés megye PESTY FRIGYES helynévgyűjtésében. 102); *Lebuki csárda* (BODNÁR BÉLA: Tan.-ok Csong. m. tört.-éből V2. 120; INCZEFI, Makó 156). Békés és Csongrád vármegye határán, Orosházától nem messze a régi Újvárosi pusztán állt öt út találkozásánál, a szentes–orosházi út mentén. Az 1784-ben készült első katonai felvétel már feltünteti. A múlt század 90-es éveiben villám csapott bele és „méggyulladt a *Lébuki-csárda*”, ahogy a népdal mondja

¹ Vö. [Nagygyimót] *Lébujt*; 1864: *Lebujt*: (Veszp. m. II. 30/6, falurész).

(SZABÓ, A dél-alföldi betyárvilág 150). A tulajdonos baljós jelnek vette, s nem merte újra felépíteni (uo.). 4. [Nagyfény] *Lebuki-csárda* (PENAVIN-MATIJEVICS, Szabadka és környéke földrajzi neveinek adattára. Újvidék, 1976. 169). 5. [Szeged] *Lébuki-csárda*: a mai Sándorfalva északkeleti részén álló uradalmi csárda a múlt század derekán (SzegSz. 1: 230, 2: 21); *Lébuki* (Tömörkénytől idézi BÁLINT: A szögedi nemzet 101); *Lebuki* (ANTALFFY, i. m. 214).

JÓKAI MÓR a csárdák romlásáról írva említ egy *Lebuki csárdá-t* (Vasárnapi Ujság 5: 518), de helyét nem közli. Semmi közelebbit nem tudunk az Életképek bemutatása csárdáról sem: 1846: „sem a ‚Békást‘, sem a ‚Betekints‘-et olly aljas-, olly undorítóknak nem találtam, mint a *Lebukit*” (1: 75). Vö. még *Lébuki csárdá* (SzlavSz. 1: 116).

IV. Az ebben a pontban bemutatandó nevek tipológiailag a *Gugyori-féle* nevekkel mutatnak rokonságot, ugyanis mindkét esetben fontos szerepe van a névadásban az épület külsejéből, kinézetéből eredő metaforikus képzetársításoknak. Ennek ellenére célszerűbbnek látszik külön tárgyalni őket. A szócikkeket, eltérően az eddigi bemutatástól, nem nevekre, hanem csárdákra rendezve adom közre, ugyanis így jobban látható a tárgyalt nevek időbeli és területi eloszlása, ami némi adalék lehet névfejtésben, különösen az "eredetibb" változat megtalálásában.

1. [Cegléd] II. kat. felm.: *Kutyak-Kaparás* (!), 1847–50: *Kaparási kocsmá* (HIDVÉGI LAJOS: Pusztabokrok. Cegléd, 1984. 105; *Kaparó* (BALLAGI: Nyi. 1: 386); *Kutyakaparási csárda* (uo.; vö. SZÚCS, Pusztai szabadok 140); *Kutyakaparó* (BALLAGI: uo.). Később inkább *Kecskéscsárda* néven említették.

2. [Debrecen] *Kaparó csárda* (KOVÁCS GERGELYNÉ, Debrecen (Panoráma). Bp., 1981. 174). KOVÁCSNÉ szerint útkaparóházból alakították át. Amennyiben ez a magyarázat helyes, a debreceni csárdanév nem ebbe a típusba tartozik.

3. [Demecser] 1828: *Kutyakaparásicsárda* (KISS LAJOS, Régi Rétköz. Bp., 1961. 53). 4. [Döge] 1948: *Kaparókocsmá* (uo. 91). 5. [Ecsér] „Az első katonai felvétel XV. 21. szelvényén szerepel »Kutya Kaparás« felirat” (TörtHnt. Pest-Pilis-Solt... 151). Vö. még: [Ecsér] 1780–81: *Kender-Kaparás*; 1796–99: *Kenderes*; *Kender Kaparás* (uo. 54). A közétevéők szerint a *Kenderes* és a *Kutyakaparás* egymáshoz közeli, de különböző kocsmák voltak. Eszerint a *Kutyakaparás*-nak volt *Kaparás* névváltozata is (?). 6. [Kistelek] 1788: „Pest felé egy órányi járásra vagyon Kistelektől az a' hires csárda, melyre a' *Kutyakaparásnak* neve száradott” (DUGONITS, Etelka. 1–2. Pozsony és Pest, 1805³. 1: 239); *Kutyakaparási-csárda* (SzegSz. 1: 230); *Kutyakaparás* (uo. 859). BÁLINT Szegeden említi, valószínűleg azonos a kistelekivel. ANTALFFY ezt mondja róla: „a *Kutyakaparó* (...) a pusztaszeri határban található, távol minden főbb közlekedési úttól. (...) inkább csak a pusztai népet szolgálja, meg a csongrád-kistelki útra vetődő vándort” (A honi utazás története 214). 7. [Kocsér] A Nagykőrös és a Kecskemét helymegjelöléssel közölt neveket is ide soroltam, feltehetően azok is a leghíresebb, Petőfi által is megénekelte, a

nagykőrös-tetétleni úton, hat út kereszteződésében álló *Kutyakaparó* csárdára (vö. PetőfiSz. 2: 311) vonatkoznak.¹ 1847: „Kivül-belül szomorú csárda ez | A *Kutyakaparó*, | éhen szomjan szokott itt maradni | A jámbor utazó” (Petőfi Sándor, *Kutyakaparó: Petőfi Sándor összes költeményei*. Bp., 1972. 573). [Kocsér] I. kat. felm.: *Kutya Kaparas Csarda*; mai térképeken: *Kaparási cs.*, *Kutyakaparócsárda* (HIDVÉGI, i. m. 116); 1864: *Kaparás csárda* (PESTY... Jászkunság 60; PESTY... Pest-Pilis-Solt 515). Talán erre vonatkozik ANTALFFY adata is: „Kecskemétről Szolnokra haladtában is talál négy csárdát az utazó: (...) a *Kaparást...*” (A honi utazás története 214). Egy 18–19. századi csárdákat bemutató térkép is jelez Kocsértől Szolnok felé egy *Kaparási csárdá-t* (SzolMúzÉvk. 1973: 180). [Kecskemét] *Kutyakaparó csárda* (SZŰCS, Pusztai szabadok 139–140; NéprLex. 1: 467); *Kutyakaparócsárda*, külterületi településrész (Mo. földr.név-tára 2. Pest m. Bp., 1979); [Nagykőrös] 1803: *Kutyakaparosi* (SCHRAM: Nyr. 91: 486). A Jókai Mórnál olvasható *Kutyakaparói* (Vasárnapi Ujság 5: 513) is a kocséri csárdával azonos. 8. [Köncsőg puszta, Helvécia] 1822: *Kaparósi csárda* (SCHRAM: Nyr. 91: 486). Esetleg íráshiba, és a *Kaparási*-val azonos név. 9. [Makó] 1802: „*Kaparási Csardáért*”; 1804: „*Kaparási csárdába*”; 1812: „*KaparásiCsardatúl*” (INCZEFI, Makó 182–3); 1853: *Kaparási* (Ethn. 85: 334). Makótól északkeletre volt. TÁBORI GYÖRGY (Körös Népe 2: 76) és SZABÓ FERENC (i. h.) Tótkomlós mellett említenek egy *Kaparási csárdá-t*, ez bizonyára azonos az INCZEFI által Makónál idézettel. A Hármas halmon állott, az 1900-as évek táján bontották le. 10. [Ordasháza] 1795: *Kutya-Kaparas* (TörtHnt. Pest-Pilis-Solt... 96). 11. [Örkény] „a pest-kecskemét-szegedi országúton Ócsa és Örkény között feleúton a *Kaparás*” (ANTALFFY, i. m. 213). 12. [Tiszafüred] *Kaparócsárda* (külterületi településrész) (Mo. földr.név-tára 2. Szolnok m. Bp., 1980). 13. [Szelőce] *Kaparási kocsmá* (Hnt. 1893: 240).

Egy *Kaparás-t* helyének közlése nélkül idéz NAGY CZIROK LÁSZLÓ: 1808: „A *kaparási* kocsmárostól” (Betyárélet a Kiskunságon. Bp., 1965. 11). Valamelyik *Kaparási csárdá-ról* nóta is szól: „Betértem a *kaparási csárdába*” (BENKÓCZY: Nyr. 35: 238).

ANTALFFY pontosabb helymegjelölés nélkül a Balaton mellett említ egy *Kaparó-t* (A honi utazás története 215), BENKÓCZY pedig az Alföldről egy lokalizálatlan *Kutyakaparó-ra* hoz adatot (Nyr. 35: 283). Volt még egy *Kutyakaparó* valahol Veszprém megyében is (A Gyöngyösi csárda. Szerk. ZÁKONYI FERENC. 1958¹⁰. 3).²

¹ ERŐS ZOLTÁN, Magyar irodalmi helynevek A-tól Z-ig (Bp., 1985) Nagykőrös alatt említve (!) tévesen Kiskőrös és Kocsér határvonalára helyezi (101).

² Vö. még **Kaparás**: 1. *Alsó-Kaparás* [Nyitra m.] (Hnt. 1882: 7); 2. *Felső-Kaparás* [Nyitra m.] (Hnt. 1882: 89); 3. [Nagykopáncs, Csanád vm.] *Kaparásdülő* (Hnt. 1944: 298; 1956: 315); 4. [Nagysurány] *Kaparás* (Hnt. 1892: 1221; 1907: 461), *Kaparáspuszta* (Hnt. 1944: 298); 5. [Sári] "A Váci pp 1813. évi schematizmusa szerint Sári filiái voltak még: (...) *Kaparás* 7 rk és 1 ref, ev lakossal, 1/4 óra távolságra" (TörtHnt. Pest-Pilis-Solt... 157), *Kaparás* (Hnt. 1907: 461), *Kaparáspuszta* (Hnt. 1926: 149; 1933: 284); 6. [Sárkány, Esztergom m.] *Kaparásmajor*

A *Kutyakaparó* Petőfi versének köszönhetően – bár ezt sem elterjedtsége, sem pedig valamilyen hozzáfűződő nevezetesebb esemény nem indokolja – a legismertebb csárdánévünk, amit a jellegzetes, tréfás csárdanevek között rendre felsorolnak (CZF. I: 907; GYÖRFFY, i. m.; BÁRCZI, Szók.² 148; LACZKÓ-nál a *Kutyakaparási* szerepel a játszi szóképzés egyik eseteként: NyF. 49. sz. 28).

A *Kutyakaparó*-féle nevek eredete mindmáig ismeretlen. Az eddig előforduló magyarázatok nem igazán meggyőzőek, sokkal inkább a névhez kapcsolódó anekdoták ezek, mint sem valódi motívumok, tulajdonképpen a név és denotátuma közötti utólagos kapcsolatteremtésről beszélhetünk esetükben (vö. a *Bánom*-mal: SZABÓ DÉNES: NytudÉrt. 70. sz. 111–6 és a *Morgó*-val: KIS TAMÁS: Nyr. 115: 263–7).

Az egyik feltevés szerint azért hívják *Kutyakaparó*-nak, mert a régi nagy lakomák emlékét őrző maradékot kapargatták ki itt a kutyák (SZÜCS, Pusztai szabadok 139–50; SZÜCS egy másik könyvéből ezt idézi CSEFKÓ is: MNy. 46: 168–9). Eszerint egy virágzó csárda emlékét őrzi a név. Mások szerint éppen ellenkezőleg: itt még a kutya se talált ennivalót, annyit ér az egész csárda, mint az, amit a szükségét elvégzett kutya bekapar, némi enyhítéssel egy kutyakaparást. Ezért is hívják más néven *Kutyakaparási csárdá*-nak (CSEFKÓ: uo.). (Ez utóbbi feltevés szépséghibái között megemlíthető az a tény, hogy a kutya nem szokta elkaparni ürülékét, legfeljebb a megmaradt ételt ássa el.) HIDVÉGI LAJOS egyik adatközlője újabb magyarázattal szolgál: „A népek azt beszélik, hogy egy juhász kutyája aranyat kapart ki, egyet bevitt a gazdájához, abból építette a csárdát, a *Kutyakaparót*” (i. m.). Hasonló történetre DUGONITS-nál is van utalás az Etelkában: „Csak egy puska lövésnyire vagy az azon Csárdához, amint Pusztaszer felé mennek, ama homok-domb mellynek közepéből kivonatott ama rézládika”, amit ti. egy kutya kapart ki (Etelka³ 1: 239).

Említést érdemel, bár az általam ismert adatok nem támasztják alá, PÉTER LÁSZLÓ feltevése is. A *kurta kocsmá* kapcsán ezt írja: „Nincs kizárva azonban az sem, hogy a *kurta* a. m. *kutya* jelentésváltozáson keresztül (vö. HASAN EREN: MNy. XLII, 56) valamilyen kapcsolatban lehet ez az elnevezés a (...) *Kutyakaparó* (...) csárdával (...), és a népdalainkból ismert *Kutyakaparási*

(Hnt. 1882: 143), *Kaparás* (Hnt. 1892: 1221), *Kaparáspuszta* (Hnt. 1907: 461): 7. [Szelőce, Nyitra vm.] *Kaparás p.* (Hnt. 1907: 461). **Kaparó**: 1. [Balmazújváros] *Kaparózug* (Hnt. 1956: 315); 2. [Bükkaranyos] *Kaparóvölgy* (Hnt. 1944: 298); 3. [Farnos] *Kaparótanya* (Hnt. 1956: 315), *Kaparó*, terület (Mo. földr.név-tára 2. Pest m.); 4. [Guszona, Gömör és Kis-Hont vm.] *Kaparó* (Hnt. 1882: 143, 1893: 240); 5. [Kisterenye, Nógrád és Hont vm.] *Kaparópuszta* (Hnt. 1926: 149); 6. [Napkor] *Kaparó tanya* (Hnt. 1907: 461); 7. [Várgede, Gömör és Kis-Hont vm.] *Kaparópuszta* (Hnt. 1907: 461, 1944: 298); 8. [Vizslás, Nógrád vm.] *Kaparó* (Hnt. 1882: 143, 1893: 240), *Kaparó telep* (Hnt. 1892: 1221), *Kaparópuszta* (Hnt. 1907: 461, 1926: 149, 1933: 284, 1956: 315). **Kaparósi**: [Alsószolca] *Kaparósitanya* (Hnt. 1907: 461, 1926: 149, 1933: 284, 1944: 298, 1956: 315, 1967: 109). **Kutyakaparó**: puszta Borsod megyében (CZF. III, 1221). – Feltűnő, hogy a puszták és a csárdák területileg mennyire elkülönülnek.

csárdával. Ez az összefüggés előttem azonban nem világos” (MNy. 45: 328). (HASAN EREN szerint a *kurta* a *kutya* szó szinonimájaként is előfordul.)

A névfejtés e magyarázatok segítségével nemigen lehetséges. Csárdanevünk eredetének kérdésében a névváltozatok (*Kaparás*, *Kaparási*, *Kaparó*, *Kaparósi*, *Kutyakaparás*, *Kutyakaparási*, *Kutyakaparó*, *Kutyakaparói*, *Kutyakaparósi*) és a névrendszer, a névadási szokások adhatnak némi támogatást.¹ Az egyszerű egyszer előforduló (*Kutya*)*kaparósi* és *Kutyakaparói* neveket mint az utólagos „értelmesítés” egyik tipikus módjával, képzésés kiegészüléssel alkotottakat a név eredete szempontjából feltehetőleg másodlagosnak tekinthetjük, ha meglétüket egyáltalán elfogadjuk. (A *Kutyakaparósi* és a *Kaparósi* esetében ugyanis olvasati vagy íráshibát is feltételezhetünk, míg a *Kutyakaparói* JÓKAI egyéni találmánya is lehet.) Hasonlóképpen másodlagosak jelen vizsgálatunk szempontjából a szintén képzéses kiegészüléssel létrejött, bár egyébként vitathatatlanul élő névként létezett *Kutyakaparási* és *Kaparási* alakok.

A (*Kutya*)*kaparás* és a (*Kutya*)*kaparó* nevek közül az előbbiek látszanak eredetibbnek. Feltűnő, hogy a Kiskunságon, ahol a név a legelterjedtebb, mind a nyolc adatolt településen megtalálhatók az *-ás* képzős alakok (sőt a legtöbb helyen csak ezekre van példa), az 1800 előtti források pedig mindig *Kutyakaparás*-t mutatnak (ld. Cegléd, Ecsér, Kistelek, Kocsér és Ordasháza adatainál). Ennek alapján talán elfogadható az a feltevés, hogy a névcsalád eredetét a *Kaparás*-ban vagy a *Kutyakaparás*-ban kell keresnünk.

A kocséri *Kaparás*-ra van is egy PESTY-nél olvasható magyarázat: „neveztetik onnan, mert a csárda építésekor az ott levő domba ásatott pincze” (PESTY... Jász-kunság 60; Pest-Pilis-Solt 515). Ennek az első látásra megfelelőnek tűnő magyarázatnak az alapján úgy vélhetnénk, hogy a *Kaparás* csárdanevek a földbe vagy domboldalba vájt putricsárdák építésének egyik jellegzetes mozzanatát, a föld kiásását, „kaparását” örökítették meg. Bármilyen tetszetős is lenne ez a magyarázat, mégsem valószínű, hogy ez volna a valódi motívum, hisz a *Kaparás*-ból elég körülményesen lehetne megmagyarázni a *Kutyakaparás* alakot, arról nem is szólva, hogy egyáltalán nem jellemzőek az olyan igéből *-ás*, *-és* képzővel létrejött csárdanevek, amelyek valamilyen csárdával kapcsolatos cselekvést neveznének meg (az én mintegy négyezer adatos gyűjteményemben legalábbis nem találtam rá példát).

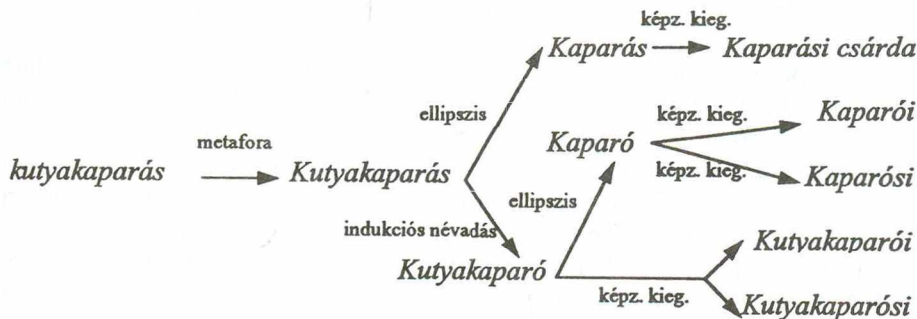
Előfordulhat ezzel szemben, hogy a csárda jelentésbeli szóalkotással, metaforával vagy metonimiával kapjon nevet, mint például a fentebb az I. (és tulajdonképpen a II.) pontban tárgyalt neveinknél is láttuk. Ennek az alakulás módjának viszont – különösen figyelembe véve a csárdanevekben gyakran előforduló és a *Kutyakaparó*-félénél vitathatatlanul meglevő tréfás hangulatot is (vö. CSEFKÓ: MNy. 46: 168) – sokkal inkább megfelel a *kutyakaparás*

¹ A megszülető új nevek és a funkcionáló névrendszer kapcsolatáról írja EERO KIVINIEMI Väärät vedet c. könyvében (Helsinki, 1977): "A névkeletkezés a rendszerhez tartozó típusok alapján azt jelenti, hogy az elnevezési alapot nem is választják, nem is önkényesen jelölik ki, hanem ugyanolyan módon alakul, mint más ilyenfajta helyek nevében" (magyarul idézi ismertetésében M. RAINIO: NéprNytd. 22–23: 259–60).

‘dombocska, amit (→ amelyet) a kutyák szoktak összekaparni’ szó. Nem tévedek talán, ha úgy vélem, hogy ezek a máshol „guggoló”-nak, *Gugyori*-nak nevezett, földdel letakart putricsárdák, melyek a Kiskunságban általában náluknál jóval nagyobb buckák, dombok közelében álltak¹, külsejük keltette képzettségével ‘olyan kinézetű csárda, mint a kutyakaparás’ konnotációjú neveket kaptak, vagyis elnevezték őket *Kutyakaparás*-nak.

A jelentésbeli névalkotással létrejött *Kutyakaparás*-ból a névcsalád többi tagja is könnyen megmagyarázható. Az ellipszissel és a képzéses kiegészítéssel alakult nevek mellett (ld. a mellékelt ábrán) egyedül a *Kutyakaparó* igényel bővebb magyarázatot.

(Az ábrában vázolt fejlődési útvonalak mellett a másodlagosan kialakult neveknek a névrendszerbe való beilleszkedése után más irányok is elképzelhetők, éppenséggel az itt bemutatott folyamatoknak az ellenkezője is lejátszódhatott.)²

Érdekes és a névrendszer működését jól mutatja a *Kutyakaparó* név létrejötte. A csárdanevekben egyedül álló *-ás* végű *Kutyakaparás* a névhasználók számára bizonyára szokatlannak tűnt, és az eredeti névadó motívum elhomályosulása után a névrendszer más irányú analógiás hatásai érvényesültek szerkezetében. Ezután már nem funkcionális–szemantikai vonatkozásai alapján helyezték el a nevet a rendszerben [‘olyan csárda (1), mint a kutyakaparás (2)’], hanem lexikális–morfológiai sajátosságainak (*-ás* képzőre

¹ Vö. „És amilyen maga ez a csárda, | Olyan a vidéke, | Körülötte a homokbuckáknak | Se’ hossza, se’ vége” (Petőfi: i. h. 575).

² Nem volna talán fölösleges – bár e cikk kereteit szétfeszítené – nyelvjárásaink és a régi nyelv ‘kunyhó, viskó, putri’ jelentésű szavait, szócsaládjait is vizsgálatnak alávetni. Ezek hangalakja, formája – ha másként nem, egyfajta asszociációs háttérként mindenképpen – közrejátszhatott a jelen dolgozatban tárgyalt csárdanevek alakulásában. I.d. például: *gonyhó, gugyec, gugyecz, gugyész, gulyhó, gunyecz, gunyhó, gunyics, gunyó, gunnyó, gurgyal, gurgyeecz, gurgyecz, gurgyecz, gurjecz, gurgyi, gurgying, kodic, kotéc, kotec, kotyec, kotyecz, kotyhec, kottycsz, kunhó, kunyhó, kunyó, kunnyó, kutec, kutyec, kutyec* (ÚMTsz.), *gugyoló, gurgyó* (CZF.), *gugyulló* (MTsz.); *gurda, gurdon, guryolló* (HERMAN OTTÓ, A magyar pásztorok nyelvkincse. Bp., 1914. 189–90); *kusornyó* (uo. 196); vö. még CSEFKÓ: MNy. 45: 83–4, TIMÁR: MNy. 46: 183–4).

végződő összetett főnév) megváltoztatásával, ún. indukciós névadással¹ egy másik hasonló lexikális-morfológiai típushoz rendelték: a szokatlan szóvégi morfémat egy a csárdanevekben gyakori toldalék, a folyamatos melléknév igené képzője váltotta fel. Az -ó, -ő képző számos csárda- és kocsmanévből megtalálható (*Búsintó, Csepegetető, Dübörgő, Dühöngő, Huggyantó, Jajgató, Koplaló, Koslató, Köpködő, Kucorgó, Kúdorgó, Morgó, Ragyogó, Ugró, Villogó*) és jellegzetesnek tekinthető az összetett szóból keletkezett csárdanevekben is (*Bicskadobáló, Búszertő, Csendőrakasztó, Csillagvizsgáló, Falkafogyasztó, Hámszárító, Kutyaszorító, Libadöglő, Misemulasztó, Nyakvágó, Papramorgó, Pendelyhajító, Pipagyújtó, Szemszűrő*). A felsorolt nevek analógiás hatása alapján érthető, hogy a *Kutyakaparás* alakja miért igazodott ehhez a formához.

A putricsárdák nevei csárdaneveinknek egyik igen érdekes és színes fajtáját alkotják. Ismertségükre vagy talán inkább „tipikusságukra” jellemző, hogy több közülük közszóvá is lett. Legismertebb, köznyelvi szóvá vált csárdanevünk a *lebuj*, ami ma rosszálló árnyalattal ‘kisebb, eldugott, rossz hírű kocsmá’-t jelent (ÉrtSz. 4: 617). A TESz. 1810 körülről közli először köznévi jelentésben: „Meg-száltam a Gogyori-*Le-búj* kotsmárosnál” (2: 736). Eleinte közszói jelentése is őrizte a putricsárdákra való vonatkozást, és elsősorban a föld alatti kocsmákat hívták így: 1838: „*Lebuj*: ...Eine unterirdische Kneipe” [= földalatti kocsmák] (TESz. uo.); „*LEBÚJ* ...a többi házakhoz képest mélyen fekszik. Különösen föld alatti tanya, melyben szeszes italokat árulnak, s gyanús nőszemélyek tartózkodnak” (CZF. 3: 133; vö. még BALL. 2: 163; BALASSA 2: 9).

A *Lebuj* mellett a *Gogyori* és a *Lebuki* (*Buki*) név is megindult a közszóvá válás útján, de a köznyelvig már nem jutottak el. A *gogyori* és a *lebuki* közül a *gogyori* az elterjedtebb. Származására utaló jelentésén túl (‘rossz kocsmák, lebuj’: ÚMTsz. 2: 700; vö. „áldomásra mentek, egy rossz *gogyoriba*”: Arany János: i. h.) ismeretes ‘rozzant, alacsony épület’ és ‘nádkerítés, tető nélküli árnyékszék; pityere’ jelentése is (uo.). Ezen újabb értelemében is régóta használják: 1801/1898: „Visgáld meg [a parasztnak] a rozsát *gogyori* házában” (Bessenyeitől idézi a NSz.).

A *lebuki* csak ‘rossz hírű kiskocsmák’ jelentésben fordul elő (ÚMTsz. 3: 757). Az ÚMTsz. által megadott ‘eldugott, félreeső (hely)’ jelentés, mint a szótár adatai is mutatják, csak a *csárda* szóval együtt található meg. A *buki* esetében még a melléknévi jelleg sem bizonyítható egyértelműen, szerintem az ÚMTsz. idézte népdalban is csak tulajdonnévként áll: „Közepibe éty nagy *buki* csárda” (1: 628).

KIS TAMÁS

¹ Az indukciós vagy rendszerasszociációs névadáskor "egy adott helynévrendszer etimológiailag átlátszó, motivált, a nyelvrészék számára leíró jellegűnek felfogott nevei által kiváltott asszociációk jelentik a névadás alapját" (HOFFMANN ISTVÁN, A magyar helynevek rendszerének nyelvi elemzése. Kézirat. Debrecen, 1992. 208).